

ЕКОНОМІКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ECONOMY AMID MODERN
TRANSFORMATIONS

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.003>

УДК 330.3+339.9

JEL: O19, F01, F50

В.Р. СІДЕНКО, д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України,
головний науковий співробітник відділу моделювання
та прогнозування економічного розвитку
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: v_sidenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4195-5351>

ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ТРАНЗИТУ

Досліджено глибинну основу змін, які відбуваються нині у світовому господарстві, — перехідний процес (транзит) до нової моделі глобального соціально-економічного порядку. Показано, що цей процес є глибоко конфліктним і пов'язаний з дією значних ризиків і загроз. Виявлено специфіку їх впливу на економіку України в повоєнному періоді, обґрунтовано механізми та інструменти забезпечення стійкого економічного розвитку країни.

Ключові слова: *стійкий економічний розвиток; глобальний транзит; глобальні трансформації; глобальні ризики (загрози); економічна безпека.*

Уже майже дворічна війна, що триває в Україні внаслідок російського вторгнення, стала найбільшим з часів Другої світової війни збуренням не лише для європейської, але й для світової економіки в цілому. Тривалість і масштабність гібридних військово-політичних дій, пряме чи опосередковане залучення до них значної кількості країн світу, в тому числі економічно найпотужніших з них, робить цей воєнно-політичний чинник

Цитування: Сіденко В.Р. Виклики і можливості для стійкого економічного розвитку України в контексті глобального транзиту. *Економіка України*. 2024. № 1. С. 03—39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ключовою трансформуючою подією для економіки світу. Ця подія зумовила кардинальне посилення безпекових аспектів у світовому економічному розвитку, які й до того набували дедалі зростаючої ролі через несприятливі кліматичні й у цілому екологічні зміни, загострення глобальних і регіональних протиріч унаслідок збільшення нерівності серед країн і регіонів, поширення кардинальних технологічних змін, які породжують дедалі гостріше міжнародне суперництво. На цьому тлі війна в Україні виглядає не якимось випадковим феноменом, який непередбачувано «сплутав усі карти», порушив усталений міжнародний порядок, а важливим фрагментом загальної досить суперечливої глобальної мозаїки, де схрещуються глобальні силові поля, що діють у напрямі істотної зміни світового економічного порядку — становлення його нової моделі.

Названі кардинальні зміни у світовій політико-економічній системі породили «дев'ятий вал» досліджень, публікацій, наукових й експертних дискусій, спрямованих на пояснення подій, що відбуваються, виявлення їх рушійних сил і трендів, а також прогнозування наслідків. У цьому контексті насамперед слід послатися на величезну роботу, яка проводиться світовим науково-аналітичним співтовариством у рамках відповідних глобальних дослідницьких форумів і платформ, серед яких у першу чергу так звані Think 20 (T20), залучена до роботи системи G20, а також глобальна ініціатива «Глобальні рішення» (Global Solutions Initiative). Вони регулярно готують відповідні спеціалізовані доповіді з ключових проблем глобального розвитку й підсумкові рекомендації, що подаються на розгляд провідних глобальних політичних форумів держав, включаючи G20 і G7. Багато думок, висловлених у цій статті, є продуктом осмислення дискусій у рамках зазначених структур, у яких автор брав участь починаючи з 2017 р. Водночас намагання здійснити навіть побіжний огляд існуючих підходів у цій сфері є абсолютно нереальною справою¹, адже йдеться не просто про подальший розвиток наукових уявлень з певної проблеми глобального значення, а про аналіз новітніх феноменів, щодо яких нині в принципі немає не те що консенсусу серед науковців, але й часто навіть достатньо адекватного розуміння того, що саме відбувається.

За умов істотної невизначеності й недостатності наукових аргументів сьогодні гору часто беруть аналітичні дискурси із значним ментально-ціннісним підґрунтям і величезним емоційним забарвленням. Такий підхід, з одного боку, цілком зрозумілий у ситуації глибокої кризи світового порядку і масштабних потрясінь, зумовлених жахливими злочинами проти людяності. Але, з іншого, він приховує в собі небезпеку *аберації бачення світу* внаслідок домінування емоцій і спрощених ідеологічних штампів, які останнім часом продукуються в усьому світі з надзвичайною інтенсивністю.

¹ Далі торкнемося низки важливих публікацій щодо тих питань, які вважаємо особливо релевантними.

З огляду на це, **мета статті** — виявити і систематизувати низку ключових глобальних викликів, які постають сьогодні й виникатимуть у осяжному майбутньому, викликів, які вимагатимуть пріоритетних відповідей у рамках стратегії повоєнного економічного розвитку України, а також окреслити можливості реалізації таких пріоритетів в умовах принципових невизначеностей щодо подальшого світового економічного розвитку.

При цьому ми відштовхуємося від нещодавно опублікованих досліджень колективу науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України, де аналізується вплив глобальних процесів на повоєнне відновлення української економіки [1; 2, с. 13—23], що позбавляє необхідності повторювати сказане раніше і дає можливість сконцентрувати увагу виключно на тих моментах, які не дістали достатнього висвітлення раніше.

Сформульована мета вимагає послідовного з'ясування низки взаємопов'язаних наукових питань, які охоплюють: поглиблення розуміння сутності (глибинної основи) змін, що відбуваються нині у світовому господарстві; визначення деяких методологічних засад, необхідних для адекватного наукового розуміння цих глобальних змін; ідентифікацію ключових чинників розвитку, які породжують або інтенсифікують системно значущі ризики й загрози; з'ясування специфіки впливу кардинальних глобальних змін на економіку України в повоєнному періоді; знаходження механізмів та інструментів, придатних для забезпечення стратегічно орієнтованого стійкого економічного розвитку країни в повоєнний період.

КАРДИНАЛЬНІ ЗМІНИ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧИ ГЛОБАЛЬНИЙ ТРАНЗИТ?

Самий масштаб і темпи змін, що відбуваються, свідчать про те, що ми маємо справу не просто з трансформаціями світогосподарського порядку, а дійсно з *системними зрушеннями*, які означають прогресуюче руйнування старого, звичного світового порядку і просування в напрямі *нового світоустрою*, ознаки якого ми ще не можемо повністю досягнути через принципову новизну важливих характеристик, які тільки-но з'являються (ефект емерджентності).

Аналіз присвячених глобальним змінам публікацій уже вказує на те, що за останні півтора десятиліття термін «транзит» («перехід», англ. transition) набуває дедалі більшого поширення. Якщо в 1990-х і на самому початку 2000-х років він застосовувався головним чином до країн, що здійснювали перехід від централізованої планової системи до ринкової демократії², або до тих країн «третього світу» (переважно зі Східної Азії), які спромоглися здійснити ривок у «перший» (Лі Куан Ю) [3], то тепер ареал застосування цього терміна універсалізується (табл. 1).

² Інерція цього підходу зберігається і сьогодні в класифікації галузей наукових економічних досліджень Journal of Economic Literature (JEL).

Таблиця 1. Окремі наукові дослідження процесів переходу (транзиту) у світовій системі в період після 2000 р.

Сфера дослідження	Автори (рік публікацій)	Важливі ідеї, що містяться в публікаціях
Міжнародний порядок	Р.В. Девіс (2012) [4]	Світ увійшов у еру глобальних переходів, які пов'язані з кризовими процесами. Кризові процеси створюють нові можливості для розвитку
	Фенг і Кай Хе (2020) [5]	Багатовимірність міжнародного порядку підвищує з технічної точки зору довговічність і стійкість нинішнього міжнародного порядку відносно швидкого або радикального переходу в майбутнє
	Г.Дж. Ікенберрі (2014) [6]	Відбувається «транзит влади» (power transition). Виявляються цикли піднесення і занепаду влади й міжнародного порядку, виклики існуючому порядку, створені Китаєм та іншими незахідними державами, що розвиваються
Світові економічний і безпековий порядки Глобалізація	Т.Х. Хаммес (2019) [7]	Четверта промислова революція зумовлює значні зміни в глобальних економічних і військових умовах, системах безпеки, які пов'язані з процесами деглобалізації
	Р. Бенедіктер, М. Грубер та І. Кофлер (2022) [8]	Феномен реглобалізації як економічного, політичного і соціального процесу. Аналіз поточної перехідної фази глобалізації — у відповідь на такі проблеми, як нерівність, зміна клімату й кризи охорони здоров'я. Можливість низки сценаріїв такого переходу до нового формату глобалізації
Сталий розвиток	П. Довернь, Л. Шіптон (2023) [9]	Перехід світового порядку до більшої рівності, справедливості й стійкості відбувається в умовах зростаючої дестабілізації, турбулентності, ескалації і взаємопідсилення, перехресної дії різних криз довкілля і соціальних криз (зростання нерівності й бідності, цін, нерегульованої міграції та ін.)
	М. Свіллінг (2020) [10]	Структурно складний процес переходу до більш стійкого і справедливого світу, який складається з ряду перехідних процесів різного змісту. Він пов'язаний з виникненням нових метатеорій, дослідженням майбутнього, соціальним експериментуванням і радикальним інкременталізмом, упровадженням екокультурних альтернатив
Екологія	К. Бьорч (2019) [11]	Коеволюція ринків і природи в новій біоекономіці як політична відповідь на глобальні зміни навколишнього середовища. Біоекономіка — економічна система, яка характеризується використанням рослин та інших біологічних матеріалів, а не викопного палива для виробництва енергії, хімічних речовин і суспільних благ

Закінчення табл. 1

Сфера дослідження	Автори (рік публікацій)	Важливі ідеї, що містяться в публікаціях
Енергетика	К.М. Фрізен (2020) [12]	Масштабний глобальний енергетичний перехід, який пов'язаний з поширенням альтернативної енергетики, відкриває величезні нові можливості й супроводжуватиметься значними ризиками. Важливість етичного аспекту цього переходу
Міжнародний бізнес	Б. Кассоре (2021) [13]	Небезпеки, пов'язані з процесом переходу. Наявність низки сценаріїв можливого переходу
	Е. Мілліо, С. Ніво (2020) [14]	Кардинальні зміни форм і методів ведення міжнародного бізнесу в умовах кризового розвитку глобальної економіки

Джерело: узагальнено автором.

Проте поширення застосування того чи іншого терміна — це лише непряме підтвердження наявності певного тренда. Для прямого доведення необхідно проаналізувати самі характеристики сучасних змін у світовій економіці. У цьому контексті важливо брати до уваги, що нинішній глобальний перехід (або низка взаємопов'язаних глобальних переходів) не є першим випадком кардинальних системних змін у історії світового розвитку. В історії ідентифіковано декілька так званих «**великих переходів**» (grand transitions). Згідно зі спеціальним фундаментальним дослідженням цього питання [15], сучасний світ був створений шляхом поєднання і складної взаємодії п'яти грандіозних (епохальних) переходів: **демографічного переходу**, який змінив загальну чисельність, динаміку, структуру і тип проживання населення; **аграрного переходу і переходу до нового раціону харчування**, пов'язаних з появою високопродуктивного землеробства і тваринництва, що ліквідувало голод, зменшило недоїдання й покращило здоров'я населення; **енергетичного переходу** від традиційного палива біомаси й праці людей і тварин до викопного палива, дедалі ефективніших електроенергії, світла й двигунів, що трансформувало виробництво і забезпечило масову мобільність і миттєвий зв'язок; **економічного переходу**, що створив підґрунтя для відносно високих темпів зростання сукупного національного і світового продукту, фундаментальних структурних перетворень (від сільського господарства до промисловості й сфери послуг) і збільшення частки людей, які живуть у заможних суспільствах. Паралельно ці зміни призвели до деградації екосистем, втрати біорізноманіття, забруднення і, зрештою, до змін на планетарному рівні, серед яких найбільш тривожним явищем є глобальне потепління. І це зумовлює нинішній **екологічний перехід**.

Слід, однак, зазначити, що наведена схема не відображає всієї комплексності нинішнього глобального переходу (як, власне, і всіх інших великих переходів)³, який, за всієї важливості екологічного й особливо кліма-

³ Наведений перелік типів переходів указує, головним чином, на джерело виникнення процесу переходу, а не на сферу його дії, на яку він поширюється.

тичного його вимірів, зовсім не тотожний пристосуванню до кардинальних змін у оточуючому природному середовищі. Як свідчать дані табл. 1, цей процес є багатоаспектним і структурно дуже складним. Він пов'язаний із знаходженням фундаментальних відповідей на дуже багатоаспектний «пакет» викликів і загроз людству, який оформився за останні десятиліття еволюції світу. Цей процес стосується не лише структурних характеристик економіки і форм функціонування ринків — він веде до перебудови системи формальних і неформальних інститутів суспільства, змінює пануючі в суспільстві ціннісні орієнтири⁴.

Однак ця складність і багатоаспектність не є єдиною системно важливою характеристикою перехідного процесу, яка вирізняє його серед більшості трансформаційних процесів, що постійно мають місце в ході еволюційного соціально-економічного розвитку. Важливо враховувати й інші системно значущі властивості процесу переходу як особливого типу суспільно-економічних перетворень.

1. Перехідний процес є незворотним: він веде до змін, які не можуть мати реверсивного характеру через те, що змінює базові інститути і соціально-економічні структури, систему суспільних цінностей.

2. Перехідний процес не може не бути досить тривалим у часі, який потрібен для впровадження дійсно масштабних, епохально значущих змін, накопичення для цього величезних ресурсів і подолання інерції старих суспільно-економічних порядків.

3. Перехідний процес не може відбуватися плавно; він є нелінійним за своїм характером — із зміною періодів відносно спокійних еволюційних змін періодами «фазових переходів», коли мають місце стрибкоподібні якісні зміни у функціонуванні системи. Ця властивість робить довгострокове прогнозування процесів переходу надзвичайно складним. Нелінійність пов'язана і з характером зростання нових складових у системі, що формується в результаті переходу. Ці компоненти можуть зростати протягом певного періоду часу експоненціально, а не нормальними для періодів еволюційного розвитку темпами.

4. Складність прогнозування змін у перехідному процесі посилюється і через властивість істотної невизначеності траєкторій майбутнього розвитку, наявність низки альтернативних «сценаріїв» або варіантів змін, «вибір» з яких залежить від дуже складної комбінації чинників і умов у точці біфуркації та може бути оцінений заздалегідь лише як імовірнісний феномен. Невизначеність пов'язана також з емерджентними феноменами, коли виникають нові властивості, які практично неможливо спрогнозувати на основі тенденцій минулого.

5. Перехідний процес має всі ознаки хаотизації через властивість руйнування існуючих інститутів і усталених соціально-економічних порядків⁵,

⁴ Зокрема, див. [16].

⁵ Це може дати підстави для скарг на те, що існуючі інститути більше «не працюють», як це, наприклад, сьогодні спостерігається відносно ООН та її окремих спеціалізованих інститутів, а також Світової організації торгівлі.

які сформувалися в якісно інших умовах і під впливом домінування кардинально інших технологій. Цьому процесу хаотизації як органічно пов'язаний з ним протистоїть процес суспільно-економічної самоорганізації, який веде до спонтанного творення нових форм і структур у міру руйнування старих. Співвідношення цих процесів не є заданим наперед: воно здебільшого зумовлюється характером та інтенсивністю дії так званого *атрактора майбутнього* — фактора, навколо якого відбувається структурування майбутнього. А це означає, що в періоди системних переходів значно послаблюються об'єктивні обмежники і регулятори людської діяльності й значно зростає роль суб'єктивного: майбутнє твориться людьми відповідно до їхніх ціннісних уявлень, вірувань і прагнень. Хоча це не означає, що все, що твориться, має життєздатність у більш довгостроковому періоді⁶.

6. Характер «поведінки» системи в умовах переходу настільки змінюється, що в цей період навряд чи коректно описувати її у термінах стабільності, оскільки істотне і незворотне відхилення від точок рівноваги стає нормою⁷. Навпаки, характеристики сталості (здатності розвитку в довгостроковому періоді) й стійкості (здатності витримувати шоки в короткостроковому періоді, доки триває перехідний процес) у період системного переходу кардинально посилюють свою роль і стають визначальними.

7. Перехідний процес, пов'язаний з «творчим руйнуванням» старого, розширює простір для змін у глобальному співвідношенні сил, висуваючи на авансцену нових лідерів і понижуючи ранг тих колишніх провідних глобальних акторів, які не можуть адекватно вписатися в нові глобальні тренди і давати адекватні відповіді на глобальні виклики. Це є глибоко конфліктним процесом, який може істотно підвищувати ймовірність воєн або жорстких гібридних методів боротьби за бажане місце у світовій системі. Небезпеки й ризики в перехідний період кардинально зростають і можуть набувати ознак дійсно *екзистенційних загроз* для всього людства.

8. Нарешті, кардинальні зміни умов глобального розвитку, які відповідним чином віддзеркалюються в людській свідомості й наукових уявленнях про процеси розвитку, зумовлюють і суттєві зміни в методологічних засадах оцінки процесів, що відбуваються, і перспектив майбутнього. Це може безпосередньо впливати на форми й методи формування політики і державних програм соціально-економічного розвитку — якщо, звичайно, керівники держави й органів державного управління відкриті до науки та її рекомендацій.

⁶ Серед атракторів майбутнього можуть бути й хибні, пов'язані з викривленими, спотвореними уявленнями, які здатні породжувати не конструктивні, а деструктивні дії.

⁷ Симптоматичним у цьому контексті є виникнення і поширення терміна «нова нормальність» саме в нинішній перехідний період.

ОБНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД НАУКОВОГО РОЗУМІННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ПЕРЕХОДУ

Перехідні стани значно ускладнюють аналіз і прогнозування соціально-економічних процесів. Традиційні методи, які до цього надійно працювали в умовах еволюційного розвитку, тут дають збої у зв'язку з крайнім високим рівнем невизначеності, браком знань про новітні (емерджентні) феномени і нелінійним характером змін. Невипадково, що процеси переходу зумовлюють і пошук якісно нових підходів у сфері наукових знань про суспільно-економічні процеси. За глобального транзиту, який набув значного поштовху під впливом глобальної кризи 2008—2009 рр., відбувається інтенсивне методологічне оновлення економічної науки та інших суспільних наук, які вимушені шукати інструментарій для адекватної оцінки кардинальних змін. У галузі економічної науки це пов'язано, зокрема, з істотною зміною уявлень про індикатори для оцінювання розвитку [17]. У цьому контексті пропонується відійти від обмежено корисних показників, таких як ВВП, і натомість використовувати ширші, спрямовані на добробут, стійкість і сталість. Аргументом на користь такої зміни орієнтирів є те, що країни тим самим зможуть переключити свою увагу з нескінченного і нереалістичного зростання на соціальну справедливість і якість життя своїх громадян. Запропонований перелік індикаторів охоплює такі різноманітні аспекти, як дохід, робота, здоров'я, освіта, щастя, довіра, інституції, матеріальні потоки, стан біосфери, екологічна ефективність, сталий розвиток.

Іншою методологічною інновацією стала концепція так званого *антизростання* (degrowth) [18]⁸, яке розуміється як цілеспрямоване скорочення обсягів економіки, виробництва, споживання і, як наслідок, викидів парникових газів, зниження навантаження на глобальні екосистеми, що дозволяє досягти встановлених екологічних обмежників і екологічної сталості. Адже система, яка продовжує віддавати пріоритет економічному зростанню, не дозволить, на думку прихильників цієї концепції, ефективно подолати екологічну кризу, наслідки зміни клімату і втрати біорізноманіття.

Слід відзначити інтенсифікацію досліджень за напрямом теорії «економіки складності» (complexity economics), яка послаблює окремі припущення економічного мейнстріму, включаючи його теорію загальної рівноваги, що розглядається цим напрямом як «окремий випадок нерівноваги» і властивість, що виникає в результаті складних взаємодій між економічними агентами [21; 22]. У рамках цього аналітичного напрямку як важливий інструмент аналізу розробляється так званий Індекс економічної складності (Economic Complexity Index) [23].

⁸ Це є лише однією з публікацій у цьому вже досить потужному не лише академічному, але й соціально-політичному напрямі, які йдуть у руслі значного посилення принципів, закладених ще на початку 1970-х років відомими доповідями Римського клубу і насамперед всесвітньо відомою доповіддю «Межі зростання» (The Limits to Growth) [19] (оновлену версію цього підходу див. [20]).

Президент Global Solutions Initiative Д. Сноуер [24] у цьому контексті обґрунтовує комплексне бачення зміни парадигми дій у напрямі забезпечення сталого світового порядку, що має включати: гармонізацію економічної і політичної парадигм з соціальною парадигмою, спрямованою на зростання добробуту; заміну в якості головної дійової особи Homo economicus на Homo psycho-socialis; нову парадигму для нашого мислення про людські стосунки; зміну моральних орієнтирів; розширення прав і можливостей особистості й водночас пріоритет суспільного співробітництва, соціальної солідарності над індивідуалізмом; перехід від орієнтування компаній на максимізацію акціонерної вартості (share holder capitalism) до націлювання на задоволення суспільних потреб (social purpose capitalism). Усе це — кардинально нові орієнтири, які вимагатимуть істотного коригування методології формування політики соціально-економічного розвитку. При цьому їх доведеться реалізовувати в умовах «мультикризовості» — одночасного існування цілої низки глобальних криз і пов'язаних з кризовим станом ризиків і загроз. Ця обставина потребує особливої уваги через можливість взаємовпливу і взаємопосилення різних кризових процесів.

КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ ГЕНЕРАЦІЇ (ІНТЕНСИФІКАЦІЇ) СИСТЕМНО ЗНАЧУЩИХ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ

Феномен «мультикризовості» на нинішній стадії глобального розвитку зумовлюється наявністю в перехідний до нової системи період масштабних збоїв у функціонуванні базових суспільно-економічних інститутів на різних рівнях — глобальному, макрорегіональному, національному, локальному. За таких умов досягти стабілізації існуючої системи неможливо, а самі намагання такої стабілізації є рівнозначними марному витрачання величезних фінансових ресурсів, запасу організаційного ресурсу і, головне, часу. Раціональним рішенням за таких обставин може бути лише прискорення переходу до нової системи на основі максимального використання засад самоорганізації. Проте це не означає пасивного спостереження держави за розгортанням руйнівних процесів у глобальному просторі, оскільки їх взаємне посилення може, за певних обставин, поховати під своїми уламками самий процес глобального транзиту. Отже, система має руйнуватися творчо, а не хаотично і не керовано, не кажучи вже про насильницькі методи забезпечення змін, до яких вдаються деякі учасники світової системи.

Можна виокремити низку ключових процесів, які справлятимуть значний системний вплив у процесі глобального транзиту.

1. *Значне ускладнення міжнародної координації політики на глобальному і макрорегіональному рівнях унаслідок вагомих змін у загальному балансі глобальних сил.*

Процес неоліберальної глобалізації, який досяг свого апогею в 1990-х роках, серед багатьох своїх наслідків мав «непередбачуваний» з позиції домінуючої у той час філософії «кінця історії» Ф. Фукуяма ефект, який, за прийня-

тою на Заході термінологією, називається *unintended outcome*. Йдеться про вражаюче швидке сходження до когорта найбільш потужних і впливових економік світу Китаю, Індії і ряду інших країн Азії і в цілому — про виразний процес модернізації економік низки країн «третього світу», які зуміли завдяки правильній національній стратегії розвитку опанувати можливості, що їх надавав процес глобалізації, і зменшити його негативні сторони.

Як наслідок, за останню чверть ХХ ст. відбулося значне коригування балансу глобальних економічних сил на користь незахідних країн, які, до того ж, стали на шлях посилення координації своїх дій і об'єднання зусиль у напрямі сприяння реалізації власних соціально-економічних інтересів у глобальному світі. Про інтенсивність і результативність цього процесу переконливо свідчать дані табл. 2, що демонструє зміни за трьома важливими параметрами⁹, які характеризують потужність міжнародних організацій (угруповань), що істотно впливають на процеси вироблення скоординованої політики відносно важливих глобальних проблем.

Дані табл. 2 і пов'язаного з нею рис. 1 дають підстави для ідентифікації наявності двох важливих властивостей еволюції балансу сил між двома групами — Захід / Північ (розвинутий світ) і Схід / Південь (світ, що розвивається).

1. Якщо значна перевага Сходу / Півдня за територією і домінуванням за чисельністю населення є цілком зрозумілим і звичним феноменом, то досягнутий останніми роками приблизний паритет за сукупним ВВП за ПКС — новий феномен, який, безперечно, матиме геоекономічні й геополітичні наслідки. Цей паритет є прямим результатом неухильного зниження протягом останньої чверті століття частки групи країн Заходу / Півночі та її неухильного зростання у провідній групі країн Сходу / Півдня.

2. На тренд до зниження частки провідних центрів Заходу / Півночі не впливають процеси розширення таких організацій, як НАТО і ЄС (відбувається лише незначний, інкрементальний приріст обсягу ВВП), тоді як процеси розширення БРІКС і ШОС мають виразний позитивний вплив на зростання часток цих організацій у сукупному (світовому) ВВП. Безумовно, вказані два тренди ще не є свідченням загального послаблення позицій Заходу / Півночі на геоекономічній мапі, адже маємо враховувати і якість економічного потенціалу учасників світової економіки, і їх здатність до інновацій та забезпечення технологічного лідерства. Проте вони, безперечно, вказують на те, що нинішні тенденції до інтенсифікації процесу перегляду міжнародного порядку, який склався після Другої світової війни, не є лише наслідком деструктивних дій держав, які покладаються на принцип сили в міжнародних відносинах, більшою мірою — це результат зміни балансу сил

⁹ Розмір території здебільшого істотно корелює з наявністю природних ресурсів, необхідних для розвитку, величина населення — з наявністю людських ресурсів для виробництва і потенційною величиною споживчого попиту, величина ВВП — з досягнутим рівнем продуктивної спроможності й потенціалом здійснювати необхідні інвестиції у майбутнє.

Таблиця 2. Динаміка змін рівня потужності ключових міжнародних організацій (угруповань) за параметрами величини території, населення і ВВП

Роки	Події	Показники	Захід / Північ			Схід / Південь	
			G7	НАТО	ЄС	БРІКС	ШОС
2001	Заснування Шанхайської організації співробітництва (ШОС) у складі шести країн: Китаю, РФ, Казахстану, Таджикистану, Киргизстану, Узбекистану	Територія, тис. км ² Населення, млн осіб ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	19926 (15,4 %) 703,0 (11,3 %) 31 101,2 (44,5 %)	22 095 (17,1 %) 839,4 (13,5 %) 32 407,2 (46,4 %)	3 123 (2,4 %) 380,0 (6,1 %) 15 681,9 (22,4 %)	—	29 236 (22,6 %) 1 469,0 (23,6 %) 7 241,1 (10,4 %)
2004	Прийом до ЄС 10 нових членів: Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини, Чехії	Територія, тис. км ² Населення, млн осіб ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	19 926 (15,4 %) 715,4 (11,1 %) 32 954,2 (42,2 %)	22 670 (17,5 %) 859,3 (13,3 %) 38 193,3 (44,5 %)	3 842 (3,0 %) 460,6 (7,1 %) 1 942,2 (23,0 %)	—	29 237 (22,5 %) 1 492,9 (23,1 %) 2 945 (11,9 %)
2006	Прийом до НАТО семи нових членів: Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини, Словенії [*]	Територія, тис. км ² Населення, млн осіб ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	19 926 (15,3 %) 723,8 (10,9 %) 34 639,3 (40,3 %)	22 670 (17,5 %) 870,7 (13,1 %) 37 664,2 (43,9 %)	3 841 (3,0 %) 464,8 (7,0 %) 18 925,4 (22,0 %)	37 097 (28,6 %) 2 815,3 (42,4 %) 17 408,1 (20,3 %)	29 233 (22,5 %) 1 508,2 (22,7 %) 11 362,8 (13,2 %)
2007	Заснування БРІК у складі Бразилії, РФ, Індії, Китаю; перший саміт — 2009 р. Прийом до ЄС Болгарії і Румунії	Територія, тис. км ² Населення, млн осіб ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	19 926 (15,3 %) 728,2 (10,8 %) 35 359,0 (39,2 %)	23 009 (17,7 %) 876,5 (13,0 %) 38 670,4 (42,8 %)	4 180 (3,2 %) 495,5 (7,4 %) 20 060,5 (22,2 %)	37 097 (28,6 %) 2 841,2 (42,3 %) 19 244,2 (21,3 %)	29 233 (22,5 %) 1 515,5 (22,6 %) 12 781,2 (14,2 %)

Закінчення табл. 2

Роки	Події	Показники	Захід / Північ			Схід / Південь	
			G7	НАТО	ЄС	БРІКС	ШОС
2009	Прийом до НАТО Албанії і Хорватії	Територія, тис. км ²	19911 (15,3 %)	2078 (17,8 %)	4180 (3,2 %)	37096 (28,6 %)	29232 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	736,4 (10,7 %)	894,9 (13,0 %)	498,9 (7,2 %)	2892,2 (42,0 %)	1530,8 (22,2 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. [*]	34019,6 (37,0 %)	37652,5 (40,9 %)	19340,0 (21,0 %)	21857,4 (23,7 %)	14504,6 (15,8 %)
2011	Перетворення БРІК на БРІКС за рахунок приєднання ПАР	Територія, тис. км ²	19911 (15,3 %)	23080 (17,8 %)	4181 (3,2 %)	38310 (29,5 %)	29232 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	742,0 (10,5 %)	902,9 (12,8 %)	499,8 (7,1 %)	2996,3 (42,5 %)	1547,2 (21,9 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. [*]	35581,3 (35,4 %)	39412,5 (39,2 %)	20100,8 (20,0 %)	25837,4 (25,7 %)	17149,2 (17,1 %)
2013	Прийом до ЄС Хорватії **	Територія, тис. км ²	19914 (15,3 %)	23080 (17,8 %)	4239 (3,3 %)	38310 (29,5 %)	29232 (22,5 %)
		Населення, млн осіб	749,6 (10,4 %)	912,9 (12,6 %)	506,6 (7,0 %)	3053,5 (42,2 %)	1567,9 (21,7 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. [*]	36551,2 (34,2 %)	40369,8 (37,7 %)	20153,7 (18,8 %)	29017,9 (27,1 %)	19541,2 (18,3 %)
2017	Прийом до складу ШОС Індії і Пакистану Прийом до НАТО Чорногорії	Територія, тис. км ²	19915 (15,3 %)	23093 (17,8 %)	4238 (3,3 %)	38309 (29,5 %)	32980 (25,4 %)
		Населення, млн осіб	764,8 (10,1 %)	934,5 (12,3 %)	512,3 (6,8 %)	3160,1 (41,7 %)	3176,9 (41,9 %)
		ВВП за ПКС, млрд дол. [*]	39437,9 (32,2 %)	44309,6 (36,2 %)	22082,6 (18,0 %)	35779,4 (29,2 %)	33759,7 (27,5 %)

2020	Вихід з ЄС Великої Британії. Прийом до НАТО Північної Македонії	Територія, тис. км ² Населення, млн осіб ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	19915 (15,3 %) 773,0 (9,9 %) 39 036,2 (30,8 %)	23 118 (17,8 %) 948,2 (12,1 %) 44 289,5 (34,9 %)	3 996 (3,1 %) 447,7 (5,7 %) 18 720,2 (14,8 %)	38 309 (29,5 %) 3 223,6 (41,2 %) 39 270,3 (31,0 %)	32 980 (25,4 %) 3 247,9 (41,5 %) 37 440,7 (29,5 %)
2023, 2024 ^{xx}	Прийом до складу ШОС Ірану. В процесі вступу Білорусь. Рішення про прийом до БРІКС з 01.01.2024 р. шести нових членів: Аргентини, Ірану, Саудівської Аравії, Єгипту, Ефіопії, Об'єднаних Арабських Еміратів ^{***} Прийом до НАТО Фінляндії ^{****}	Територія, тис. км ² Населення, млн осіб ВВП за ПКС, млрд дол. ^x	19 738 (15,2 %) 775,2 (9,7 %) 42 024,1 (30,2 %)	23 245 (17,9 %) 957,4 (12,0 %) 48 653,3 (35,0 %)	3 997 (3,1 %) 448,0 (5,6 %) 20 477,4 (14,7 %)	47 013 (36,2 %) 3 663,1 (46,1 %) 50 453,8 ^{xxx} (36,3 %)	34 603 (26,7 %) 3 369,3 (42,4 %) 43 286,2 (31,1 %)

* Польща, Угорщина і Чехія приєдналися в 1999 р.; ** ЄС надав статус кандидата на членство в ЄС: Туреччині (1999 р., переговори з жовтня 2005-го, зупинені у 2019 р.), Північній Македонії (2005 р., переговори з липня 2022-го), Чорногорії (2010 р., переговори з червня 2012-го), Сербії (2012 р., переговори з січня 2014-го), Албанії (2014 р., переговори з липня 2022-го), Боснії і Герцеговині (2022 р.), Україні (2022 р.), Молдові (2022 р.); *** офіційні заявки на вступ до організації подали Алжир (2022 р.), Бангладеш, Білорусь і Венесуела (всі — 2023 р.). Серед потенційних кандидатів на прийом також називають Туреччину, Бахрейн, Індонезію, Нігерію; **** Швеція перебуває в процесі вступу і Паритет купівельної спроможності, міжн. дол. США, у постійних цінах 2017 р. ^{xx} Дані по території — станом на 2021 р., по населенню і ВВП — 2022 р. ^{xxx} Без нових членів БРІКС цей показник становив би 43 825,3 млрд дол., або 31,5 %.

Джерело: складено автором за: DataBank. World Development Indicators. *The World Bank*. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення: 21.10.2023).

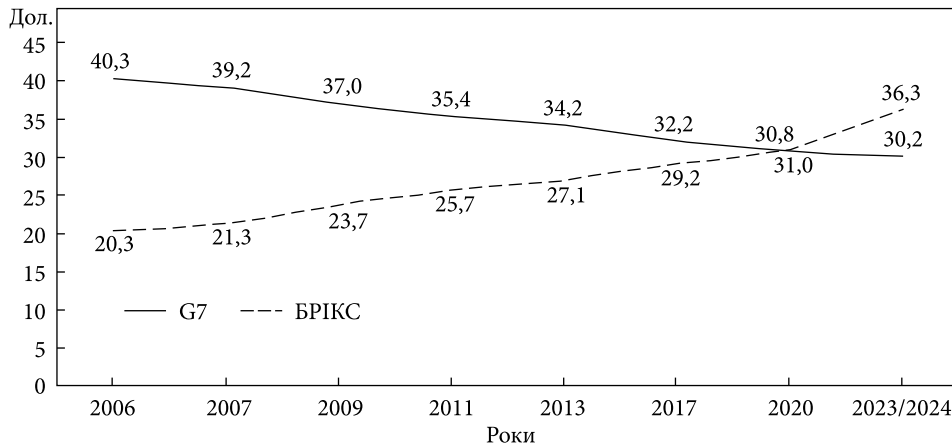

Рис. 1. Зміни часток країн G7 і БРІКС у світовому ВВП за паритетом купівельної спроможності валют, дол. у постійних цінах 2017 р.

Джерело: побудовано автором за даними табл. 2.

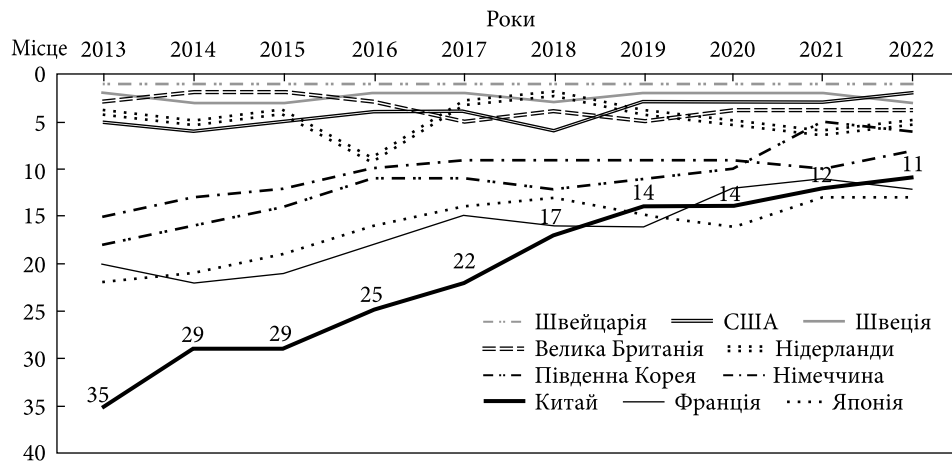

Рис. 2. Зміни місця в рейтингу Глобального індексу інновацій ВОІВ для окремих інноваційно активних країн у 2013—2022 рр.

Джерело: складено автором за: Interactive data base of the GI 2022 indicators. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> (дата звернення: 27.07.2023).

і об'єктивної необхідності вироблення нового формату світового порядку, який би враховував нові реалії.

2. Посилення нерівномірності технологічного і економічного розвитку в процесі поширення новітньої промислової революції та епохальних технологічних проривів.

Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) (рис. 2), який на сьогодні вважається найбільш авторитетним джерелом оцінки рівня інноваційності країн світу, вказує на збереження за Заходом / Північчю провідних позицій у сфері генерування й опанування новітніх технологій. Проте ця кар-

тина технологічного домінування починає змінюватись, і найбільш потужним чинником таких змін виступає насамперед швидке зміцнення технологічного потенціалу Китаю, який стрімко підіймається в рейтингу інноваційності. Ця тенденція підтверджується також динамікою Індексу інновацій Блумберга (Bloomberg Innovation Index)¹⁰, що чітко засвідчує істотне скорочення дистанції між Китаєм і США у сфері інновацій, а також показниками Індексу готовності до передових технологій ЮНКТАД (Readiness for Frontier Technologies Index)¹¹, передусім у частині тих його компонентів, які відображають стан науково-дослідної діяльності (перше місце Китаю у світі), рівень доступу до фінансування (четверте місце) і рівень промислової діяльності (восьме місце).

У цьому контексті варто наголосити, що за останні роки Китай досяг вражаючих успіхів у розвитку ключових технологій майбутнього, які визначатимуть основні тренди світової економіки XXI ст. Незаперечним є факт його перетворення на одного з трьох головних глобальних центрів генерування технологій, який кидає прямий виклик технологічному лідерству США і об'єднаного ЄС. Причому в цій тенденції Китай дедалі активніше підтримує Індія, про що, зокрема, свідчать дані ОЕСР (рис. 3).

Таким чином, уже відбувається істотне коригування картини глобального технологічного лідерства, що, у свою чергу, веде до зміни картини загального економічного лідерства у світі. Це не тільки зумовлює значне загострення протиріч між претендентами на таке лідерство, але й суттєво підвищує рівень невизначеності щодо майбутньої ролі тих чи інших провідних центрів глобальної економіки, унаслідок чого значно ускладнюється процес формування стратегій розвитку на майбутнє, виникає потреба в уникненні, по можливості, одномірних політичних рішень і в набагато більшій увазі до аналізу можливих альтернатив у процесі світового розвитку.

3. Руйнування усталених глобальних і макрорегіональних ланцюгів створення вартості та їх заміщення новими, у тому числі на основі принципів near-shoring і friend-shoring.

Масштабні процеси руйнування старого світопорядку, свідченням якого стали не лише акти агресії та міжнародного тероризму останнього часу, але й значне послаблення ефективності дій низки ключових глобальних організацій (ООН, СОТ та ін.), «підтримуються» серйозними змінами в режимах ведення міжнародного бізнесу і функціонування світових ринків. Цей процес має два джерела.

¹⁰ Jamrisko M., Wei Lu, Tanzi A. South Korea Leads World in Innovation as U.S. Exits Top Ten. *Bloomberg*. 2021. Feb 02. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-03/south-korea-leads-world-in-innovation-u-s-drops-out-of-top-10> (дата звернення: 05.09.2023).

¹¹ Technology and Innovation Report 2021: Catching technological waves. Innovation with equity. UNCTAD, 2021. 196 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf

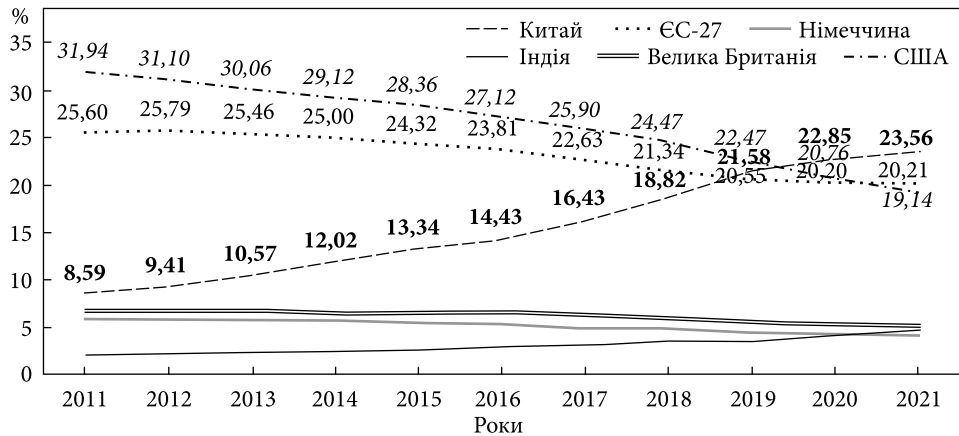

Рис. 3. Зміни часток окремих країн і ЄС-27 у глобальному масиві 10 % найбільш цитованих наукових публікацій, %

Джерело: адаптовано автором за: OECD Main Science and Technology Indicators Highlights — March 2023, fig. 8B. URL: <https://www.oecd.org/sti/msti2023.pdf>

По-перше, самий процес кардинальних технологічних змін, який нині поширюється у світі, веде до перегляду доцільності існування значної кількості виробничих ланцюгів, створених за якісно інших технологічних умов та інших стратегій розвитку бізнесу. Новітні технології, і передусім процеси цифровізації економічних процесів і революційні зміни в засобах міжнародних комунікацій, змінюють критерії ефективності щодо побудови оптимальних ланцюгів виробництва і його просторового розміщення. Як міркування економічної доцільності, так і технологічні можливості починають диктувати в деяких випадках (кількість яких примножується) доцільність реструктуризації ланцюгів виробництва, їх просторового скорочення й зростаючої ендогенізації задля посилення контролю над технологічною основою змін у виробничих процесах. Цей процес «творчого руйнування» існуючих структур виробництва є одночасно і стратегічно доцільним, і дуже болісним, оскільки веде до значних втрат у більш короткостроковому періоді, створює високі ризики для багатьох учасників, особливо тих, які не здатні активно реагувати на нові реалії.

По-друге, в умовах значного посилення глобального суперництва і виникнення на цій основі гострої кризи міжнародної безпеки набирають сили чинники, що спонукають до фрагментації на мікро- і мезоекономічному рівнях: змінюються схеми усталених ланцюгів постачання за рахунок припинення функціонування ланок, розташованих у країнах-суперницях, та їх повернення додому (reshoring) або перенесення до дружніх країн (friend-shoring) чи країн-сусідів (near-shoring). Мотивація таких дій може бути пов'язана з офіційним запровадженням санкцій, торговельних та інвестиційних обмежень або ж зумовлена ініціативою компаній задля уникнення політичних ризиків.

Окреслені тенденції спроможні мати істотні й важливі економічні та політичні наслідки, для оцінки яких варто взяти до уваги самі масштаби поширення в міжнародній торгівлі поставок проміжних товарів (виробів). Проте їх комплексна оцінка становить дуже складну проблему через фрагментарність і вибіркковість статистичного спостереження за станом і динамікою розвитку глобальних і макрорегіональних ланцюгів створення вартості, наявність значних методологічних труднощів у оцінюванні картини глобальних ланцюгів створення вартості (ГЛСВ).

Наявні фрагментарні дані показують, зокрема, що у 2021—2022 рр. загальний світовий обсяг експорту проміжних виробів становив близько 9,7 трлн дол. на рік (майже 39 % світового товарного експорту у 2022 р.). При цьому якщо у I кварталі 2022 р. в річному обчисленні темп зростання такого експорту дорівнював 9 %, то у IV — він змінився 10 %-ним падінням, з переважаючим «внеском» у нього країн Азії і Європи¹². Напевно, це падіння значною мірою відображає новітні тенденції до розриву існуючих ланцюгів постачання внаслідок застосування проти РФ торговельно-економічних санкцій, а також посилення проблем у економічних відносинах країн ЄС з Китаєм, які супроводжуються поширенням обмежувальних заходів. Процес перебудови глобальних ланцюгів уже намітився і набирає обертів у відносинах Китаю з США [25, с. 14—18, 21—23].

Значний поштовх цьому процесу можуть надати нещодавно введені обмежувальні заходи США у сфері поставок компонентів і технологій виробництва напівпровідників. Це становить велику проблему для Китаю, де понад 90 % з майже тисячі ключових матеріалів у восьми найважливіших категоріях нових матеріалів, необхідних для виробництва інтегральних схем і технологій дисплеїв, залежать від іноземних джерел [26, р. 26]. У свою чергу, Китай є провідним у світі виробником і постачальником на світові ринки, наприклад, германію і галію (94 % світового виробництва) — металів, які не замінні у виробництві електромобілів, складних напівпровідників, дисплеїв, військової техніки. Отже, запроваджені КНР з 1 серпня 2023 р. заходи експортного контролю щодо цих металів можуть створити проблеми (принаймні в короткостроковій перспективі) для високотехнологічного виробництва США і країн Європи¹³.

Слід зазначити, що процеси friend-shoring і near-shoring зовсім не обов'язково можуть бути ефективними як у економічному, так і в безпековому аспектах. У економічному сенсі вони здатні породжувати негативні ефекти втрати доходу внаслідок так званого «відхилення торгівлі» (trade diversion) — ефекту, ідентифікованого ще в 1950 р. Я. Вайнером [27] у його відомому дослідженні проблем, пов'язаних з утворенням митних союзів,

¹² World Trade Statistical Review 2023. WTO, 138 p., P. 14, 17. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2023_e.pdf

¹³ Hunter A., Cang A. China Restricts Export of Chip making Metals in Clash With US. *Bloomberg*. 2023. Jul 03. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-07-03/china-to-restrict-exports-of-metals-critical-to-chip-production> (дата звернення: 04.07.2023).

але механізми якого є абсолютно подібними до тих, що виникають у розглядуваному випадку. Як наслідок, формування нових ланцюгів виробництва цілком може обернутися підвищенням цін і втратою ринків унаслідок зниження конкурентоспроможності. Не варто бути надто впевненим, що це буде платою за підвищення безпеки, оскільки добре відомо, що зменшення економічної зв'язаності країн за певних умов може вести до зменшення стримуючих факторів і у безпековій сфері.

4. *Значне посилення соціальної дивергенції і фрагментації унаслідок різних форматів вибору моделі національного розвитку в процесі глобального транзиту.*

Процес неоліберальної глобалізації був надзвичайно потужним чинником зростаючої гомогенізації світового економічного простору. Це зумовлювалося необхідністю стимулювати транснаціоналізацію виробництва і тим, що саме багатонаціональні корпорації були головними агентами створення глобальних ринків, для функціонування яких гомогенізація норм і правил є важливою передумовою. Послаблення цього імперативу під впливом політично обумовленої реструктуризації виробничих зв'язків, ринків збуту і джерел постачань означатиме і послаблення мотивів для гомогенізації економічного простору.

У нових умовах посилення безпекових ризиків визначального значення набуває контроль національних урядів над ключовими компонентами системи виробництва й обігу для їх гармонізації з інтересами зміцнення національної безпеки — навіть ціною істотних додаткових витрат. У свою чергу, це означає формування передумов для зростаючої дивергенції моделей національного економічного розвитку, для яких фактор довгострокової безпеки стає важливішим, ніж коротко- чи середньострокової економічної ефективності.

У нових умовах процеси гомогенізації більшою мірою є реальними на макрорегіональному рівні (регіональних інтеграційних угруповань), ніж на глобальному. І навіть на макрорегіональному рівні цей тренд гомогенізації, напевно, буде значно менш інтенсивним, ніж це спостерігалось в 1990-х і на початку 2000-х років. Принаймні, до такого висновку спонукають дедалі частіші випадки суперечок усередині Європейського Союзу і фактична відмова від форсування процесу завершення формування економічного і валютного союзу в його рамках, яка всередині 2010-х років була в епіцентрі політики розвитку ЄС.

5. *Поглиблення екологічних обмежень і дефіциту природних ресурсів для економічного розвитку на старій концептуальній основі.*

Останніми роками проблема глобальної зміни клімату настільки загострилася й перетворилася на ключовий фокус глобальних дискусій, що певним чином децю заслонила собою ширший контекст екологічної компоненти політики сталого розвитку. Водночас численні дослідження вказують, що людство в перспективний період стикатиметься з дедалі жорсткішими обмеженнями і загрозами не лише внаслідок кліматичних змін,

але й через вичерпання глобального біоресурсу, яке відбувається вражаюче високим темпом.

Так, згідно з дослідженнями в рамках одного з пріоритетних у цьому вимірі проєктів «День перевищення ресурсного потенціалу Землі» (Earth Overshoot Day)¹⁴ у 2023 р. цей день припав на 2 серпня, тобто вже на цю дату у світі в цілому було вичерпано весь екологічний ресурс, який планета Земля може відновити за рік¹⁵, хоча ще у 1970 р. ця дата перебувала на позначці 31 грудня і відтоді постійно пересувалася на більш ранній термін¹⁶. Левову частку в це перевищення темпів використання природних ресурсів Землі над їх відтворенням вносять країни з найбільшими економіками світу — США, Китай, Індія, ЄС, за істотної ролі також країн Близького Сходу і Північної Африки, Південно-Африканської Республіки¹⁷ (табл. 3).

Якщо фактор зміни клімату зумовлює появу та інтенсифікацію багатьох ризиків і загроз для усталеної життєдіяльності, на які слід давати відповіді через або механізми зменшення вуглецевих викидів, або адаптацію шляхом зміни структури виробництва і технологій, то у випадку загальних природних ресурсних обмежень поля для маневру в рамках гіпертрофованого споживання природних ресурсів узагалі немає. Без розірвання зв'язку між економічним зростанням і споживанням природних ресурсів домінуюча в найбільш розвинутій частині світу (та інтенсивно копіювана в ареалі країн, що розвиваються) модель суспільства масового споживання однозначна, без будь-яких варіантів веде в глухий кут — і неминучо поставатиме необхідність моделі від'ємного зростання (degrowth). Отже, потрібні кардинальні прориви на шляху поширення технологій циркулярної економіки, поєднані з істотним скороченням надмірного споживання, характерного для суспільств масового споживання.

6. Посилення дефіциту фінансових коштів в умовах зростання попиту на інвестиційні ресурси для забезпечення сталого розвитку і витрат на цілі безпеки.

Процеси кардинальних системних трансформацій не бувають безкоштовними, навіть коли вони користуються тотальною суспільною під-

¹⁴ Lin D., Wambersie L., Wackernagel M. Estimating the Date of Earth Overshoot Day 2023. Global Footprint Network, Earth Overshoot Day, May 2023. URL: <https://www.overshootday.org/content/uploads/2023/06/Earth-Overshoot-Day-2023-Nowcast-Report.pdf>

¹⁵ Щоб визначити дату Дня перевищення межі ресурсного потенціалу Землі, незалежний аналітичний центр Global Footprint Network на основі Національних рахунків екологічного сліду і біомісткості розраховує кількість днів, які біомісткість Землі може забезпечити для споживання.

¹⁶ Armstrong M. Earth Overshoot Day Is Coming Sooner and Sooner. *statista*. 2023. Jun 05. URL: <https://www.statista.com/chart/15026/earth-overshoot-day-comes-sooner-every-year/> (дата звернення: 06.06.2023).

¹⁷ Ecological Footprint Initiative, and Global Footprint Network. National Footprint and Biocapacity Accounts, 2023 edition. *York University, Footprint Data Foundation*. URL: <https://data.footprintnetwork.org> (дата звернення: 01.11.2023).

Таблиця 3. Оцінка рівнів резерву (дефіциту) біомісткості в окремих країнах світу станом на 2023 р.

Країни, які мають резерв біомісткості (biocapacity reserve)	Перевищення (+) розміру резерву розміру екологічного сліду (ecological footprint), %	Країни з дефіцитом біомісткості (biocapacity deficit)	Перевищення (-) розміру екологічного сліду (ecological footprint) розміру резерву, %
Бразилія	219	Румунія	-13
Намібія	146	Болгарія	-18
Фінляндія	129	Чилі	-20
Австралія	87	Білорусь	-35
Канада	84	Молдова	-36
Колумбія	73	Угорщина	-55
Ангола	73	Нігерія	-77
Аргентина	63	Франція	-80
Швеція	58	Малайзія	-98
Нова Зеландія	53	Австрія	-100
Венесуела	33	Мексика	-100
РФ	30	США	-110
Норвегія	29	Туреччина	-120
Естонія	25	Польща	-150
Україна	8	Греція	-160
Казахстан	1	Іспанія	-170
		Німеччина	-190
		Індія	-200
		Алжир	-240
		Велика Британія	-240
		Швейцарія	-250
		Іран	-320
		Китай	-340
		Італія	-350
		Єгипет	-410
		Нідерланди	-460
		Японія	-570
		Саудівська Аравія	-720
		Південна Корея	-810
		Об'єднані Арабські Емірати	-1500
		Ізраїль	-1600
		Сінгапур	-6100
Світ у цілому		-70	

Джерело: адаптовано автором за: Ecological Footprint Initiative, and Global Footprint Network. National Footprint and Biocapacity Accounts, 2023 edition. York University, Footprint Data Foundation. URL: <https://data.footprintnetwork.org> (дата звернення: 01.11.2023).

тримкою. Нинішній перехід у напрямі моделі сталого розвитку може стати особливо вибагливим у цьому сенсі. Хоча існують різні оцінки з цього приводу, які дуже різняться, у цілому не підлягає сумніву, що так званий «новий зелений курс» (New Green Deal) коштуватиме в довгостроковому періоді сум, які вимірюються трильйонами доларів або євро¹⁸. Однак мобілізація таких додаткових ресурсів може виявитися дуже проблематичною за «мультикризового» стану світової системи, а особливо кризи міжнародної безпеки, яка також потребуватиме величезних додаткових витрат на безпекові цілі. Це не може не спричинити істотних відхилень у потоках міжнародної допомоги і, напевно, призведе до зменшення обсягів коштів, які можна буде направити на програми екологічного плану і сталого розвитку в цілому.

У цьому контексті політика вприскування в економіку додаткових кредитних ресурсів задля підтримки економічної динаміки і процесу інновацій стала однією з важливих характеристик політики «байденіки» (Bidenomics)¹⁹, яка розрахована на те, що майбутні доходи від новітніх технологій і зумовленого ними нового рівня економічної ефективності збалансують значні витрати й фінансові дисбаланси в поточному періоді. Проте це шлях, повний ризиків макроекономічного зриву, про які свідчить підвищений рівень інфляції у США, що не спадає до звичних рівнів²⁰ навіть в умовах безпрецедентно швидкого підвищення з бе-

¹⁸ У лютому 2019 р. American Action Forum оцінив, що план, передбачений внесеним у цьому самому році законопроектом Окасіо-Кортеса — Маркі (A. Ocasio-Cortez — Ed Markey), спрямованим на ліквідацію викидів вуглецю й перебудову економіки США (згодом так і не прийнятим), міг коштувати від 52 трлн до 93 трлн дол. протягом десятиліття, що включало вартість шести елементів витрат: 1) низьковуглецева електромережа, 2) транспортна система з нульовими викидами, 3) гарантовані робочі місця, 4) універсальна охорона здоров'я, 5) гарантована екологічність житла, 6) продовольча безпека (Doug Holtz-Eakin. How Much Will the Green New Deal Cost? *aspeninstitute*. 2019. Jun 11. URL: <https://www.aspeninstitute.org/blog-posts/how-much-will-the-green-new-deal-cost/> (дата звернення: 20.10.2023)). Ухвалений у ЄС більш реалістичний European Green Deal, який ставить за мету досягнення вуглецевої нейтральності й сфокусований на меншому обсязі цілей, ніж американський план 2019 р., фіксує, що досягнення встановлених до 2030 р. цілей кліматичної і енергетичної політики вимагатиме додаткових інвестицій у розмірі 260 млрд євро на рік (Financing the green transition: The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism. Brussels, Press release. 2020. Jan 14. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_17 (дата звернення: 20.10.2023)).

¹⁹ Цей термін — не мій винахід, він є офіційним терміном, який активно використовується на офіційному веб-порталі Президента США — The White House Briefing Room (URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/>).

²⁰ Протягом 10 років (з грудня 2010-го по грудень 2020 р.) річний (сезонно не скоригований) рівень Індексу споживчих цін для всіх міських споживачів коливався в межах 0,8—3,0 %, а з 2021 р. (початку діяльності адміністрації Дж. Байдена) уже у квітні 2021 р. — зріс до 4,2 %, продовжуючи зростати до пікового значення 9,1 % в червні 2022 р. і, навіть після вжиття монетарних антиінфляційних захо-

резня 2022 р. облікової ставки ФРС до безпрецедентних після 2001 р. рівнів²¹, а також швидко зростаючий рівень внутрішнього державного боргу США²². Ці процеси, урешті-решт, поступово розмивають довіру до американського долара як оплоту фінансової стабільності.

Але якщо для США макроекономічні ризики пов'язані головним чином з монетарним виміром (інфляція, борги) за досить сприятливої економічної динаміки виробництва, то для ЄС та його економічного «локомотива» Німеччини проблема полягає в загрозі економічної стагнації²³, спричиненої підвищеною обліковою ставкою Європейського центрального банку 4,0—4,75 % (залежно від виду операцій) для боротьби з інфляцією і порушенням економічних зв'язків зі Сходом (РФ і Китаєм).

Зазначені макроекономічні ускладнення в провідних економіках Заходу (Півночі) навряд чи можуть не позначитися на обсязі ресурсів, доступних для постійного фінансування в потрібних обсягах витрат одночасно у сфері інноваційних перетворень, структурних змін у економіці, соціального захисту вразливих груп населення, які збільшуватимуться в ході реформ, а також істотно зростаючих оборонних витрат. Нарешті, зазначимо, що окреслені фактори посилення невизначеності, ризиків і загроз не діють автономно: вони **взаємодіють з можливими кумулятивними (резонансними) ефектами**, які майже неможливо передбачити.

дів, знизився лише до 3,0 % в червні 2023 р., знову піднявшись до 3,7 % у серпні й вересні 2023 р. (Chained Consumer Price Index for All Urban Consumers (C-CPI-U) and the Consumer Price Index for All Urban Consumers (CPI-U): U.S. city average, all items index, September 2023. U.S. Bureau of Labor Statistics. URL: <https://www.bls.gov/news.release/cpi.t05.htm> (дата звернення: 02.11.2023)).

²¹ З 17 березня 2022-го по 14 грудня 2022 р. ФРС підняла federal funds target rate з 0,25—0,50 % до 4,25—4,50 % і 26 липня 2023 р. далі до 5,25—5,50 % (Tepper T., Curry B. Federal Funds Rate History 1990 to 2023. *Forbes Advisor*. 2023. Oct 17. URL: <https://www.forbes.com/advisor/investing/fed-funds-rate-history/> (дата звернення: 02.11.2023)).

²² Обсяг валового федерального публічного боргу США (gross federal public debt) станом на 30 вересня 2023 р. досяг 33,2 трлн дол., тоді як на аналогічну дату 2009 р. він складав утричі меншу величину — 11,9 трлн дол. (U.S. Department of Treasury. Historical Debt Outstanding. *FiscalData*. URL: <https://fiscaldata.treasury.gov/datasets/historical-debt-outstanding/historical-debt-outstanding> (дата звернення: 02.11.2023)).

²³ Темп зростання ВВП 27 країн ЄС, який у I кварталі 2022 р. складав і без того малу величину в 0,7 %, у III кварталі 2023 р. знизився до 0,1 %, а в єврозоні й країні — економічному лідері Німеччині взагалі вийшов на від'ємні показники (–0,1 %) (*eurostat*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/> (дата звернення: 02.11.2023)).

СПЕЦИФІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ КАРДИНАЛЬНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ В ПОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ

Наведені глобальні тенденції справлятимуть дуже істотний вплив на повоєнний розвиток економіки України, проте він буде специфічним — відповідно до існуючих у країні та її економіці відносно сильних і слабких сторін, наявних умов для використання потенційних переваг і нейтралізації ризиків та загроз. З позиції екологічних аспектів розвитку Україна стикатиметься з перспективою дещо вищих, ніж у середньому, рівнів зростання середньої температури. За оцінками Climate Impact Lab²⁴, у 2020—2039 рр. середня температура в Україні зросте на 2°C порівняно з середнім рівнем 1986—2005 рр. (тобто більше, ніж у США, Канаді, більшості країн Західної Європи, Китаї, Індії, Австралії і країнах Екваторіальної та Південної Африки, де буде +1°C). А в період 2040—2059 рр. це перевищення історичного рівня температури становитиме вже 3°C, тоді як у США, Канаді, Китаї, більшості країн Європи, РФ — +2°C, Аргентині, Бразилії, Індії, Австралії, країнах Екваторіальної Африки — +1°C. Такі кліматичні процеси зумовлюватимуть значний ризик настання посух на території України, про що свідчать дані американського World Resources Institute стосовно ранжирування 138 країн світу за рівнем ризику посух (табл. 4).

Безумовно, істотне зростання температурного рівня і пов'язаних з ним стихійних лих не може не позначатися на економічній діяльності в цілому, а особливо на аграрному секторі, й вимагатиме відповідних адаптаційних заходів структурного характеру. Водночас слід зазначити, що Україна перебуває у відносно кращому порівняно з багатьма іншими країнами світу становищі за параметром біомісткості свого національного середовища (див. табл. 3). Це дещо полегшуватиме проблему адаптації до дефіциту необхідних для розвитку природних ресурсів. Ризики, пов'язані з фрагментацією глобального економічного простору, проявлятимуться в умовах України, скоріш за все, менш виразно, ніж у багатьох інших країнах світу, активно залучених у глобальні й макрорегіональні ланцюги створення вартості. Дані СОТ²⁵ показують, що Україна займає ледь помітне місце в глобальних потоках проміжних виробів у рамках виробничих ланцюгів: станом на 2021 р. — 0,54 % в експорті й 0,25 % — в імпорті. За обсягами поставок цих виробів вона поступається, наприклад, Китаю — відповідно, у 28 і 64 рази, а В'єтнаму (дедалі більш активному учаснику ГЛСВ) — у 2,6 і 9 разів. Але головна проблема полягає не в мінімаль-

²⁴ Ця неурядова дослідницька установа США із завданням вимірювання наслідків кліматичних змін заснована групою відомих освітніх і дослідницьких організацій, включаючи Інститут енергетичної політики Чиказького університету і Каліфорнійський університет (Берклі) (Climate Impact Map. *Climate Impact Lab*. 2022. Nov 10. URL: <https://impactlab.org/map/> (дата звернення: 28.10.2023)).

²⁵ World Trade Statistical Review 2023. WTO, 138 p., P. 129—136. Tables A65, A66. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2023_e.pdf

Таблиця 4. Країни з найвищими ризиками посух за даними рейтингу World Resources Institute

Місце	Країна	Сукупний індикатор	Секторальні індикатори		
			сільське господарство	побутовий сектор	промисловість
1	Молдова	4,08	4,09	4,09	4,08
2	Україна	4,03	4,16	3,95	4,02
3	Бангладеш	3,95	3,96	3,84	3,80
4	Індія	3,80	3,81	3,69	3,68
5	Сербія	3,76	3,96	3,79	3,76
6	Сирія	3,72	3,74	3,38	3,67
7	Марокко	3,67	3,68	3,59	3,48
8	Румунія	3,64	4,09	3,58	3,52
9	Гаїті	3,64	3,65	3,62	3,14
10	Індонезія	3,64	3,67	3,52	3,40

Джерело: адаптовано автором за: World Resources Institute. 4.0 Drought Risk Country Rankings. *AQUEDUCT*. 2023. Aug 16. URL: <https://www.wri.org/applications/aqueduct/country-rankings/?indicator=drr> (дата звернення: 17.10.2023).

ній інтеграції у ГЛСВ, а в структурі участі в них. Для України характерним є більше ніж дворазове (2,05) перевищення обсягу експорту проміжних виробів над їх імпортом (для порівняння: у Китаї коефіцієнт співвідношення експорту та імпорту таких виробів становить 0,90, а у В'єтнамі — 0,59; у країнах ЄС з Центральної та Східної Європи, зокрема, у Болгарії — 1,07, Польщі — 0,87, Румунії — 0,85, Словаччині — 0,74, Словенії — 0,85, Чехії — 0,99, Угорщині — 0,94). Дані показники засвідчують **архаїчність структури включення України у світове господарство**, коли країна переважно експортує надлишкові для внутрішнього ринку проміжні товари (сировину або оброблені товари з незначною доданою вартістю), тоді як належний попит на імпорتنі проміжні вироби відсутній унаслідок недорозвинутості вищих щаблів обробної промисловості. З такою структурою зовнішніх торговельних зв'язків дуже важко говорити про інтегрованість у міжнародні виробничі мережі, і це буде значним ускладнюючим чинником при перспективному входженні економіки країни в єдиний економічний простір Євросоюзу.

Таку структурну архаїчність не просто подолати, особливо в умовах, коли Україна практично втратила роль потенційного транзитера по лінії Схід — Захід через, напевно, тривалий деструктивний вплив російського фактора і фактичного закриття східного економічного кордону²⁶. А отже,

²⁶ З економічної історії добре відомо, що найбільш швидкого економічного розвитку досягали країни або міста, розташовані саме на перетині великих торговельних шляхів.

для нас головний ризик полягає не в дезінтеграції ГЛСВ, а в тому, що країна може опинитися в **стратегічно не надто сприятливому для швидкого розвитку просторовому положенні**. І потрібно буде знайти ті сфери докладання зусиль, які могли б компенсувати цю недостатність. Очевидно, що такі пошуки мають вестися насамперед у сферах, які найбільше прогресують у інноваційному відношенні, є локомотивами сучасної глобальної технологічної революції.

Війна в Україні призвела до масштабних руйнувань виробничих потужностей і економічної інфраструктури. Але, попри колосальні втрати, ця обставина може мати різні наслідки залежно від умов і політики повоєнного розвитку. В певному сенсі руйнування є розчищенням поля для модернізації на якісно новій технологічній і структурній основі. Перепопи для інновацій, закладені в інерції старих структур, тут значно зменшуються: у формулі шумпетеріанського «творчого руйнування» її друга частина вже значною мірою просунулася вперед, і логічним кроком буде синхронізація процесів творення з процесами руйнування — через відновлення виключно на основі новітніх технологій. Проте така синхронізація зовсім не виглядає гарантованим процесом. Йому перешкоджатиме низка надзвичайно гострих дефіцитів усередині країни, серед яких найбільш очевидним є брак кваліфікованих фахівців, спроможних генерувати і поширювати інновації. І справа тут не лише у великій кількості українців, які виїхали за кордон з початку війни, і не тільки в тому, що повернуться після війни, напевно, далеко не всі. Проблема насамперед у тому, що є ризик, що за кордоном залишиться найбільш кваліфікована, креативна і затребувана західноєвропейським або американським ринком частина мігрантів, яка зуміла знайти собі гідні умови професійної самореалізації і життя в більш комфортних і безпечних умовах²⁷.

Проте це не єдиний чинник ризику. Значні втрати добробуту в період війни для великої частини населення України істотно загострюють проблему ефективного попиту на нові товари і послуги, фокусуючи попит передусім на предметах першої необхідності. Як наслідок, процес інновацій може стикнутися з феноменом недостатнього споживчого попиту на нові продукти, які, як правило, є більш дорогими у початкові періоди освоєння ринку і лише згодом дешевшають у міру розширення сфери збуту й удосконалення технологій виробництва і маркетингу. Тут не обійтися без спеціальних програм стимулювання з боку держави попиту на новітні товари і послуги.

Нарешті, здійсненню реального переходу на інноваційний шлях розвитку перешкоджатиме і багаторічна (фактично понад 40 років — з часів пізнього СРСР) інерція реального негативного ставлення до вітчизняної науково-технологічної сфери не лише з боку уряду, але й суспільства в цілому, яке проявилось не тільки в значному падінні доходів її працівників

²⁷ До такого висновку спонукає і реальний досвід інтеграції у ЄС нових членів з 2004 р., коли в більшості нових країн-членів спостерігався інтенсивний процес еміграції висококваліфікованих фахівців.

відносно середньої по країні величини, але й у зниженні їх соціального статусу. Без зміни цього ставлення Україні буде практично неможливо здійснити ендогенно обумовлений технологічний прорив.

Нарешті, дуже серйозною загрозою стане значний дефіцит фінансових ресурсів, необхідних для відбудови і перетворень. Україна стикнеться з одним з найбільших порівняно з багатьма іншими країнами світу ризиків нестачі фінансових ресурсів, необхідних для успішного розвитку і кардинальної зміни структури економіки на інноваційній основі. У цьому контексті слід зазначити, що війна стала потужним чинником кардинального збільшення фінансової залежності від інших країн і міжнародних інституцій. За період з 24 лютого 2022-го по 31 липня 2023 р. на допомогу Україні в стані війни було загалом направлено 250,53 млрд євро, з яких лєвова частка припадає на ЄС та його інститути, а також англосаксонські країни (табл. 5). Наведені суми допомоги не дають повного уявлення про обсяг таких витрат, адже в них не враховано ті, що нині пропонуються на 2024 р. і подальший період, але все ще перебувають у процесі обговорення або ухвалення, тобто не враховано пропозиції Адміністрації Президента США щодо пакета допомоги, поданого на розгляд Конгресу США, який передбачає виділення Україні 61,4 млрд дол.²⁸, а також ухваленого рішення Європейського парламенту (17 жовтня 2023 р.) щодо допомоги Україні в процесі відновлення, відбудови й модернізації у обсязі 50 млрд євро на наступні чотири роки в рамках нового інструменту Ukraine Facility²⁹. У 2024 р. фінансування загального фонду державного бюджету планується за рахунок зовнішніх державних запозичень у сумі 1 527 225 млн грн³⁰, що, за прогнозним курсом гривні до долара, закладеним у розрахунки бюджету на 2024 р. (41,4 грн / дол.), складе 36,9 млрд дол., а за поточним на 1 листопада 2023 р. офіційним курсом — 42,1 млрд дол.

Після завершення війни потреба України в зовнішньому фінансуванні може ще збільшитися. Попереднє оцінювання необхідних для відновлення коштів, здійснене в березні 2023 р. спільно Світовим банком, Урядом України, ЄС і ООН³¹, вказує на потребу 411 млрд дол. станом на

²⁸ What's in Biden's \$106 billion supplemental funding request. *Reuters*. 2023. Oct 20. URL: <https://www.reuters.com/world/us/whats-bidens-106-billion-supplemental-funding-request-2023-10-20/#:~:text=The%20request%20includes%20money%20to,of%20the%20deadly%20drug%20fentanyl> (дата звернення: 31.10.2023).

²⁹ A long-term solution for Ukraine's funding needs. Press releases 17-10-2023. *NEWS European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231013IPR07125/a-long-term-solution-for-ukraine-s-funding-needs> (дата звернення: 31.10.2023).

³⁰ Проект Закону про Державний бюджет України на 2024 рік. Пояснювальна записка. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796>

³¹ Ukraine. Rapid Damage and Needs Assessment. February 2022 — February 2023. The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations, March 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

Таблиця 5. Обсяги допомоги Україні з 24 лютого 2022 р., млрд дол.

Країна, група	Зобов'язання			
	фінансові	гуманітарні	військові	сукупні двосторонні
<i>Країни-члени та інститути ЄС</i>	83,39	8,23	40,30	131,93
Країни-члени	6,31	6,09	34,70	47,11
Інститути	77,08	2,14	5,60	84,82
<i>Англосаксонські країни у тому числі</i>	33,91	4,55	50,78	89,23
США	23,85	3,54	42,10	69,48
Велика Британія	6,63	0,56	6,58	13,77
Канада	3,43	0,35	1,66	5,45
<i>Інші країни-донори у тому числі</i>	9,36	3,56	3,81	16,73
Японія	5,49	0,99	0,03	6,51
Норвегія	3,55	0,21	3,69	7,45
Швейцарія	0,04	2,05	0,00	2,09
<i>Багатосторонні донори</i>	12,62	0,02	0,00	12,64
МВФ	3,13	0,00	0,00	3,13
ЄБРР	2,71	0,00	0,00	2,71
ООН	0,05	0,02	0,00	0,07
Група Світового банку	6,73	0,00	0,00	6,73

Джерело: складено автором за [28].

23 лютого 2023 р., і цей обсяг, напевно, істотно зросте на кінець 2023 р. Виділення таких значних коштів одній країні є серйозною проблемою для донорів як суто з фінансової, так і з політичної точки зору. Адже, відповідно до даних Комітету з питань сприяння розвитку (Development Assistance Committee) ОЕСР³², у 2022 р. Україна отримала в цілому 16,1 млрд дол. по каналах офіційної допомоги розвитку (ОДР), що становило 16,2 % сукупної суми ОДР у цьому році й перевищувало суму допомоги, пов'язаної із заходами COVID-19 усім країнам світу (11,2 млрд дол.), а також другу за розміром у історії ОДР суму, яка надавалась окремій країні протягом одного року (після Іраку 2005 р. — 27,4 млрд дол.)³³. Подальше збільшення потоку коштів в Україну на фоні зростаючих потреб у фінансах ОДР для країн, що розвиваються, які стикаються з низкою дуже складних для ви-

³² ODA Levels in 2022 — preliminary data. Detailed summary note. OECD — Paris, 12 April 2023. URL: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/ODA-2022-summary.pdf>

³³ Carey E., Desai H., Ahmad Y. Tracing the impacts of Russia's war of aggression against Ukraine on official development assistance (ODA). *Development Co-operation profiles*. 2023. Sep 04. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/2dcf1367-en/images/pdf/dcd-2023-413-en.pdf>

рішення завдань адаптації до кліматичних змін, реагування на підвищення епідемічних загроз, боротьби з голодом і бідністю тощо, може стати гострою політичною проблемою.

Можливості залучення зовнішніх надходжень для розвитку країни можна було б істотно розширити за рахунок країн Східної Азії, які накопичили значні фінансові ресурси і шукають сфери їх прибуткового застосування. Проте тут, очевидно, існуватимуть вагомні перешкоди політичного плану, пов'язані з інерцією сприйняття ризиків, зумовлених війною і українсько-російським протистоянням. Особливе значення тут матиме здатність нормалізувати українсько-китайські відносини, які зазнали значущих втрат у ході поглиблення глобальної безпекової кризи і війни з РФ. У цьому контексті ризику, що виникають у контексті зміни глобального співвідношення сил, про що вже йшлося, матимуть системно важливе значення.

За всієї вагомості українського європейського вибору було б недалекоглядним робити його єдиною доступною можливістю інтенсивного контакту зі світовою економікою, яка швидко змінюється і, з високою часткою ймовірності, зміниться докорінно в прийдешні два-три десятиліття. Нерозумно будувати свою стратегію виключно виходячи зі спогадів про минуле і уявлень про сьогодні: нам необхідне реалістичне уявлення (однак не марення) про майбутнє. Ігнорувати процес швидкого сходження нових глобальних лідерів, зміни просторового ландшафту світової економіки означає торувати свій шлях у глухий кут, позбавляти свій розвиток стійкості до неочікуваних змін.

МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ефективні відповіді на глобальні виклики в принципі не можуть бути знайдені поза стратегічним баченням майбутнього — свого і світу. Проте український потенціал забезпечення стійкого стратегічно орієнтованого розвитку на сьогодні обмежений, що є наслідком не лише руйнівних військових дій, оскільки обмеження закладено в самій моделі стратегування економічного розвитку, якої традиційно дотримується Україна, та її явній неефективності. За загальною кількістю офіційних документів, що містять назву «стратегія», Україна, мабуть, є одним із світових лідерів; немає дефіциту посилань на стратегії і в публічних дискурсах. Проте в практичній площині в наявності виразний дефіцит стратегічної поведінки ключових зацікавлених осіб (стейкхолдерів), які діють майже виключно в опортуністичній манері, з орієнтацією на досягні короткострокові цілі. Такий стан є наслідком серйозного розриву між процесами, що відбуваються на вищих щаблях ієрархії державного управління і

внизу — на місцях, у сфері діяльності бізнесу і домогосподарств. Імпульси, які генеруються на вищому рівні й мають формально стратегічне забарвлення, у міру просування донизу втрачають більшу частину своєї вихідної енергії і часто сприймаються як ідеологічний антураж, який мало впливає на зміни в реальному житті. Такі посилені згори громадяни можуть підтримувати під час проведення соціологічних опитувань, але від цього вони не перетворюються на працюючі механізми, які зумовлюють зміну економічної поведінки.

Це небезпечний феномен, який може поставити під сумнів перспективи повоєнного відновлення і успішної інтеграції у структури Європейського Союзу, якщо тільки не вжити ефективних заходів з коригування такого стану. Більше того, останній може загрожувати переважанню процесів руйнування над процесами створення — що зробить саму ідею моделі стійкого розвитку нездійсненною. Парадоксальним чином така неадекватність стратегування розвитку співіснує з виразно активним станом громадянського суспільства, яке своїми ініціативами часто компенсує стратегічну недостатність на макрорівні.

Для коригування такого становища необхідно переглянути самі основи політики стратегування економічного розвитку, які сьогодні у своїх базових компонентах мало чим відрізняються від технологій радянської доби: усе те ж саме переважання декларативності цілей над їх реальною оцінкою з позиції наявних і потенційних можливостей суспільства; усе та ж сама замкнена процедура складання стратегій переважно в замкненому колі допущених до цього осіб без проведення широких публічних дискусій і взяття до уваги думок, які йдуть урозріз із офіційною парадигмою; усе та ж сама відсутність аналізу реальних якісних альтернатив розвитку³⁴, а отже, і відсутність місця для аналізу можливих шоківих подій у розвитку, настання несподіваних зривів і реверсивних трендів; усе те ж саме домінування суто бюрократичних підходів до наповнення програм економічного розвитку конкретикою, яке відбувається головним чином методом «скирдування» пропозицій з різних кінців — без розуміння їх взаємозв'язку і взаємовпливу на стадії виконання; усе той же самий брак розуміння, яким чином ефективно зв'язати бюрократично окреслені проекти розвитку з ринковим середовищем і ринковими стимулами.

Розв'язання названих проблем і суперечностей потребує кардинальної зміни самого методологічного підходу до стратегування економічного розвитку в умовах значного зростання рівня невизначеностей, ризиків і загроз різних рівнів й масштабу. Це є надзвичайно складною проблемою, яка, напевно, потребує окремого дослідження, тому в даному контексті

³⁴ Різні варіанти, які, як правило, присутні в різних офіційних документах, що мають прогностичний або програмний характер, здебільшого являють собою незначні варіації у певних кількісних вхідних параметрах моделі майбутнього розвитку, що істотно не можуть впливати на якісні характеристики такого розвитку.

обмежимося лише формулюванням декількох принципів, що мають, на наш погляд, лежати в основі такої зміни методів стратегування стійкого економічного розвитку.

1. Слід відмовитися від домінуючого фокусування стратегічних документів, які програмують економічний розвиток на тривалу перспективу, на складанні переліків конкретних економічних проєктів, які в умовах швидких змін і високого рівня невизначеності дуже скоро перестають бути актуальними. Збереження проєктної конкретики має сенс виключно по відношенню до *найбільш масштабних, системно значущих, комплексних (міжгалузевих чи міжсекторальних) проєктів із значним інфраструктурним навантаженням* — що дійсно потребує активної координуючої ролі держави. Абсолютна ж більшість комерційно придатних проєктів розвитку має генеруватися саме на тому щаблі, де є найбільший рівень компетенції щодо їх адекватної розробки і визначення методів імплементації. Державні програми не повинні бути товстими grosбухами з компіляцією сотень різних проєктів, щодо ефективного управління якими у держави та її апарату немає ані належних людських, організаційних та інформаційних ресурсів, ані наявних коштів.

2. Філософія складання стратегій стійкого економічного розвитку повинна фокусуватися не на наборі проєктів, а на створенні *екосередовища розвитку*, яке спонукатиме стейкхолдерів різних рівня і сфер діяльності до інноваційно активної поведінки, підвищенні їх здатності генерувати на своєму рівні ефективні відповіді на нові виклики розвитку, нові ризики і загрози. Така філософія зовсім не означає «розбухання» різного роду привілеїв і пільг, які в минулому, як правило, виснажували державні фінанси без помітного позитивного результату в аспекті інноваційності й економічної ефективності. Для такої нової філософії стратегування абсолютно необхідно мати в країні ефективну систему інститутів сприяння розвитку, які в правовому й організаційному відношеннях будуть відокремлені від державного апарату, але не від визначених законом асигнувань з державного чи місцевих бюджетів, призначених на цілі розвитку. Такі організації сприяння розвитку, досвід яких добре відомий на прикладі багатьох успішних у економічному плані країн, можуть бути державними, напівдержавними або мати статус публічних компаній (залежно від специфіки сфери діяльності й наявних економічних інтересів і передумов). При цьому за будь-яких обставин вони повинні бути відкритими для публічного контролю в аспекті їх управління (наявність наглядових рад з не залежними від менеджменту учасниками, більш жорсткі стандарти звітності й публічної відкритості інформації про діяльність) — з метою мінімізації ризиків корупції та нецільового використання коштів.

3. Необхідно кардинально підвищити рівень взаємодії державних структур, бізнес-структур і суспільства в процесі визначення стратегічних орієнтирів розвитку шляхом інституціоналізації механізмів такої взаємодії —

утворення незалежних соціальних платформ для обговорення ключових проблем суспільно-економічного розвитку, що унеможливило б повну концентрацію владних повноважень на боці сил, які перемогли на виборах і потім діють на основі принципу «переможець отримує все» (the winner takes it all). Наявні механізми індивідуальних звернень громадян або публічно відкритих електронних петицій є важливими, але недостатніми елементами цієї системи впливу громадськості на державу, ефективність яких легко нівелюється існуючими бюрократичними можливостями.

4. У основу ефективної системи реагування суспільства і бізнесу на нові виклики й загрози має бути покладений **принцип багаторівневого управління (multilevel governance)**, який уже багато років розроблений і впроваджений у практику управління в країнах Заходу, і передусім у ЄС. Він не є рівнозначним процесу децентралізації, хоча й має цей процес як одну з важливих передумов, адже передбачає не лише відмову уряду від певних функцій з переданням їх на місця, а й постійну взаємодію, взаємообмін інформацією і взаємне сприяння в реалізації цілей відповідного рівня з метою досягнення суспільної синергії.

5. Ефективні відповіді на зростаючі ризики і загрози навряд чи будуть можливими в умовах низького рівня довіри населення до державних інститутів. Недовіра як прямий наслідок тривалого періоду високої корупції і використання влади заради персонального збагачення (навіть в умовах війни!) істотно послаблює потенціал ефективного реагування суспільства, породжує інертність і пасивність, зменшує бажання брати участь у розвитку країни своїми особистими зусиллями і коштами. Цю хворобу навряд чи можна подолати за рахунок інтенсифікації пропаганди. Для цього потрібні активне залучення громадян до публічної діяльності в різних форматах і на різних рівнях, готовність слухати й чути різні думки, навіть якщо вони істотно різняться. І саме це — один з найважливіших компонентів процесу, який має назву «європеїзація».

ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу можна сформулювати такі висновки.

1. Світ переживає період переходу до якісно нового глобального устрою, що зумовлено складним поєднанням і взаємодією низки потужних чинників природного, технологічного й суспільно-політичного характеру. Цей перехід має незворотний вектор і відбуватиметься протягом відносно тривалого (два-три десятиліття) періоду часу, необхідного для здійснення й консолідації відповідних системних і структурних змін, генерування істотних невизначеностей, ризиків і загроз, які потребуватимуть адекватних відповідей. Це істотно підвищує значення параметрів стійкості (resilience) соціально-економічних систем.

2. Глобальний перехідний процес має надзвичайно комплексний характер і веде до переосмислення методологічних підходів, що лежать у

основі формування політики і стратегії економічного розвитку, вироблення нетрадиційних підходів і принципів. Дуже важливим принципом стає розуміння процесу змін як нелінійного за своїм характером і такого, у якому відбувається складне поєднання процесів руйнування й творення.

3. Процес глобального переходу (транзиту) супроводжується істотними змінами в глобальному співвідношенні економічних сил, спричиняє кардинальні зміни в системі глобальних і макрорегіональних виробничих ланцюгів і ринків, істотні зрушення в структурах економіки за рахунок нових видів технологій, економічної діяльності й нових принципів ефективності її просторового розміщення. Ці процеси, які мають істотний взаємовплив, суттєво посилюються загрозливими змінами природно-кліматичного характеру, що веде до помітного зростання рівня невизначеності в розвитку.

4. Ключові глобальні виклики, ризики і загрози матимуть істотний вплив на економічний розвиток України в повоєнний період. Проте в ряді аспектів він буде специфічним, що потребуватиме застосування не лише глобально узгоджених підходів реагування, але й ендегенно генерованих — з урахуванням специфіки прояву ризиків, загроз і наявних ресурсів, які можуть бути залучені для відповіді. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують: перспектива можливого посилення посух в Україні, що суттєво ускладнить розвиток аграрного сектору, наявність архаїчної структури включення в міжнародний обмін, можливість втрати або значного зменшення наявних раніше переваг, як то транзитного потенціалу по лінії Схід — Захід, недостатність процесу розвитку власного науково-технологічного потенціалу і еміграція в умовах війни й після неї висококваліфікованих працівників.

5. Наявні в Україні засади формування стратегій економічного розвитку є неефективними і морально застарілими. Вони мають бути істотно скориговані в напрямі перенесення фокуса з компіляції конкретних проєктів і заходів на активне формування сприятливого екосередовища розвитку, створення і поширення інститутів сприяння розвитку, впровадження в систему управління принципів багаторівневого управління, значного збільшення міри відкритості процесів державного управління для взаємодії з недержавними учасниками (стейкхолдерами). Ця оновлена система не зможе ефективно функціонувати без кардинального посилення рівня довіри населення до державних інститутів у процесі очищення державного управління від корупції і використання влади в егоїстичних приватних цілях.

Статтю підготовлено в рамках НДР «Виклики та перспективи стійкого зростання економіки України у повоєнний час» ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (2023—2025 рр.) (державний реєстраційний № 0123U100175).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Економічні суперечності глобалізації та локалізації в умовах гібридної війни та післявоєнної реконструкції. Моногр. За ред. А.А. Гриценка. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2022. 628 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Ес-superech-globaliz-ta-localiz-v-umovah-gibryd-viyny.pdf>
2. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наук. доповідь. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf>
3. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. Історія Сингапуру: 1965—2000. КМ-БУКС, 2016. 760 с.
4. Davies R.W. The Era Global Transition: Crises and Opportunities in the New World. New York, Palgrave Macmillan, 2012.
5. China's Challenges and International Order Transition: Beyond «Thucydides's Trap». Huiyun Feng, Kai He (Eds.). Ann Arbor, University of Michigan Press, 2020. <https://doi.org/10.3998/mpub.11353648>
6. Power, Order, and Change in World Politics. G.J. Ikenberry (Ed.). New York, Cambridge University Press, 2014. 10 p. URL: https://assets.cambridge.org/9781107072749/frontmatter/9781107072749_frontmatter.pdf
7. Hammes T.X. Deglobalization and International Security. Amherst, New York, Cambria Press, 2019. 290 p. URL: <https://www.cambriapress.com/pub.cfm?bid=749>
8. Re-globalization: New Frontiers of Political, Economic and Social Globalization. R. Benedikter, M. Gruber, I. Kofler (Eds.). Abingdon, Oxon; New York, NY, Routledge, 2022. 234 p. URL: <https://www.routledge.com/Re-Globalization-New-Frontiers-of-Political-Economic-and-Social-Globalization/Benedikter-Gruber-Kofler/p/book/9780367642884>
9. Dauvergne P., Shipton L. Global Environmental Politics in a Turbulent Era. Northampton, Edward Elgar Publishing, 2023. 252 p. URL: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/global-environmental-politics-in-a-turbulent-era-9781802207132.html>
10. Swilling M. The Age of Sustainability: Just Transitions in a Complex World. London; New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020. 78 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/337096606_The_Age_of_Sustainability_Just_Transitions_in_a_Complex_World
11. Birch K. Neoliberal Bio-Economies: The Co-Construction of Markets and Natures. Cham, Springer International Publishing, 2019. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-68944-5_3
12. Friesen K.M. Energy, Economics, and Ethics: The Promise and Peril of a Global Energy Transition. London, Rowman and Little field International Limited, 2020. 199 p.
13. Cassoret B. Energy Transition. Boca Raton, CRC Press, 2021.
14. Economic Transition and International Business: Managing Through Change and Crises in the Global Economy. E. Milliot, S. Nivoix (Eds.). New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020.
15. Smil V. Grand Transitions: How the Modern World was Made. New York, Oxford University Press, 2020. 338 p.
16. Rethinking Society for the 21st Century. Report of the International Panel on Social Progress. Vol. 1: Socio-economic transformations; Vol. 2: Political regula-

- tions, governance and societal transformations; Vol. 3: Transformations in norms, values, cultures. Cambridge University Press, 2018.
17. Laurent É. *Measuring Tomorrow: Accounting for Well-being, Resilience, and Sustainability in the Twenty-first Century*. Princeton; Oxford, Princeton University Press, 2018.
 18. Stuart D., Gunderson R., Petersen B. *The Degrowth Alternative: a Path to Address Our Environmental Crisis?* London; New York, NY, Routledge, Taylor & Francis Group, 2021. 98 p.
 19. Meadows D.H, Meadows D.L., Randers J. et al. *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York, Universe Books, 1972.
 20. Meadows D., Randers J., Meadows D. *Limits To Growth: The 30-Year Update*. Chelsea Green Publishing, 2004. 363 p. URL: <https://www.peakoilindia.org/wp-content/uploads/2013/10/Limits-to-Growth-updated.pdf>
 21. Arthur W.B. *Complexity and the Economy*. Oxford, Oxford Economic Press, 2015. 211 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=AOxjBAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
 22. Beinhocker E.D. *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics*. Boston; Massachusetts, Harvard Business School Press, 2006. 527 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eUoolrxSFy0C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
 23. Hidalgo C.A., Hausmann R. *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity*. Cambridge; MA, MIT Press, 2011. 71 p. URL: https://growthlab.hks.harvard.edu/files/growthlab/files/atlas_2013_part1.pdf
 24. Snower D.J. *Toward global paradigm change. Beyond the crisis of the liberal world order*. *Global Solutions Journal*. 2019. Iss. 4. P. 12-32. URL: https://www.global-solutions-initiative.org/wp-content/uploads/2019/09/gsj_4_e-mag_1198.pdf
 25. Сіденко В.Р. Глобальне позиціонування китайської економіки: безпековий аспект. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 5—30. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.005>
 26. Tai Ming Cheung, Naughton B., Hagt E. *China's Roadmap to Becoming a Science, Technology, and Innovation Great Power in the 2020s and Beyond: Assessing its Medium- and Long-Term Strategies and Plans*. IGCC Report, July 2022. 118 p. URL: <https://ucigcc.org/wp-content/uploads/2022/07/Ocea-revised-19-July-2022-1.pdf>
 27. Viner J. *The Customs Union Issue*. New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1950. 198 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eHICAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
 28. Trebesch Ch., Antezza A., Bushnell K. et al. *The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how?* *Kiel Working Paper*. 2023. No. 2218. P. 1-75. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/the-ukraine-support-tracker-which-countries-help-ukraine-and-how-20852/>

Надійшла 06.11.2023

Прорецензована 20.11.2023

Підписана до друку 29.11.2023

REFERENCES

1. Economic contradictions of globalization and localization in the conditions of hybrid war and post-war reconstruction. A.A. Hrytsenko (Ed.). Kyiv, 2022. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Ec-superech-globaliz-ta-localiz-v-umomah-gibryd-viyny.pdf> [in Ukrainian].
2. Recovery and reconstruction of Ukraine's post-war economy. Kyiv, 2022. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf> [in Ukrainian].
3. Lee Kuan Yew. From Third World to First. The Singapore Story: 1965-2000. KM-BOOKS, 2016 [in Ukrainian].
4. Davies R.W. The Era Global Transition: Crises and Opportunities in the New World. New York, Palgrave Macmillan, 2012.
5. China's Challenges and International Order Transition: Beyond «Thucydides's Trap». Huiyun Feng, Kai He (Eds.). Ann Arbor, University of Michigan Press, 2020. <https://doi.org/10.3998/mpub.11353648>
6. Power, Order, and Change in World Politics. G.J. Ikenberry (Ed.). New York, Cambridge University Press, 2014. URL: https://assets.cambridge.org/97811070/72749/frontmatter/9781107072749_frontmatter.pdf
7. Hammes T.X. Deglobalization and International Security. Amherst, New York, Cambria Press, 2019. URL: <https://www.cambriapress.com/pub.cfm?bid=749>
8. Re-globalization: New Frontiers of Political, Economic and Social Globalization. R. Benedikter, M. Gruber, I. Kofler (Eds.). Abingdon, Oxon; New York, NY, Routledge, 2022. URL: <https://www.routledge.com/Re-Globalization-New-Frontiers-of-Political-Economic-and-Social-Globalization/Benedikter-Gruber-Kofler/p/book/9780367642884>
9. Dauvergne P., Shipton L. Global Environmental Politics in a Turbulent Era. Northampton, Edward Elgar Publishing, 2023. URL: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/global-environmental-politics-in-a-turbulent-era-9781802207132.html>
10. Swilling M. The Age of Sustainability: Just Transitions in a Complex World. London; New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/337096606_The_Age_of_Sustainability_Just_Transitions_in_a_Complex_World
11. Birch K. Neoliberal Bio-Economies: The Co-Construction of Markets and Natures. Cham, Springer International Publishing, 2019. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-68944-5_3
12. Friesen K.M. Energy, Economics, and Ethics: The Promise and Peril of a Global Energy Transition. London, Rowman and Little field International Limited, 2020.
13. Cassoret B. Energy Transition. Boca Raton, CRC Press, 2021.
14. Economic Transition and International Business: Managing Through Change and Crises in the Global Economy. E. Milliot, S. Nivoix (Eds.). New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2020.
15. Smil V. Grand Transitions: How the Modern World was Made. New York, Oxford University Press, 2020.
16. Rethinking Society for the 21st Century. Report of the International Panel on Social Progress. Vol. 1: Socio-economic transformations; Vol. 2: Political regulations, governance and societal transformations; Vol. 3: Transformations in norms, values, cultures. Cambridge University Press, 2018.

17. Laurent É. *Measuring Tomorrow: Accounting for Well-being, Resilience, and Sustainability in the Twenty-first Century*. Princeton; Oxford, Princeton University Press, 2018.
18. Stuart D., Gunderson R., Petersen B. *The Degrowth Alternative: a Path to Address Our Environmental Crisis?* London; New York, NY, Routledge, Taylor & Francis Group, 2021.
19. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J. et al. *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York, Universe Books, 1972.
20. Meadows D., Randers J., Meadows D. *Limits To Growth: The 30-Year Update*. Chelsea Green Publishing, 2004. URL: <https://www.peakoilindia.org/wp-content/uploads/2013/10/Limits-to-Growth-updated.pdf>
21. Arthur W.B. *Complexity and the Economy*. Oxford, Oxford Economic Press, 2015. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=AOxjBAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
22. Beinhocker E.D. *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics*. Boston; Massachusetts, Harvard Business School Press, 2006. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eUoolrxSFy0C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
23. Hidalgo C.A., Hausmann R. *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity*. Cambridge; MA, MIT Press, 2011. URL: https://growthlab.hks.harvard.edu/files/growthlab/files/atlas_2013_part1.pdf
24. Snower D.J. *Toward global paradigm change. Beyond the crisis of the liberal world order*. *Global Solutions Journal*, 2019, Iss. 4, pp. 12-32. URL: https://www.global-solutions-initiative.org/wp-content/uploads/2019/09/gsj_4_e-mag_1198.pdf
25. Sidenko V. *Global positioning of Chinese economy: security aspect*. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 7, pp. 5-30. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.005> [in Ukrainian].
26. Tai Ming Cheung, Naughton B., Hagt E. *China's Roadmap to Becoming a Science, Technology, and Innovation Great Power in the 2020s and Beyond: Assessing its Medium- and Long-Term Strategies and Plans*. IGCC Report, July 2022. URL: <https://ucigcc.org/wp-content/uploads/2022/07/Ocea-revised-19-July-2022-1.pdf>
27. Viner J. *The Customs Union Issue*. New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1950. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=eHlCAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
28. Trebesch Ch., Antezza A., Bushnell K. et al. *The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how?* *Kiel Working Paper*, 2023, No. 2218, pp. 1-75. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/the-ukraine-support-tracker-which-countries-help-ukraine-and-how-20852/>

Received on November 6, 2023

Reviewed on November 20, 2023

Signed for printing on November 29, 2023

Volodymyr Sidenko, Dr. Sci. (Econ.),
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Chief Research Fellow of the Department of Modeling
and Forecasting of Economic Development
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR
RESILIENT ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSITION

The author shows that the essence (deep basis) of changes in the modern world is formed by the process of transition to a qualitatively new global system, caused by a complex combination and interaction of a number of powerful factors of natural, technological, and socio-political nature. This transition is irreversible and will take place over a relatively long (two to three decades) time, creating considerable uncertainties, risks, and threats to development. This significantly increases the importance of the resilience parameters of socio-economic systems.

The global transition process has an extremely complex nature and causes a re-thinking of methodological approaches to the formation of policies and strategies for economic development. The understanding of the process of change as non-linear in nature and involving a complex combination of the processes of destruction and creation becomes an extremely important principle. The process of global transition is accompanied by significant changes in the balance of power, restructuring of global and macro-regional production chains and markets, tangible shifts in the structures of the economy based on new technologies and principles of efficient spatial location of production.

Global challenges, risks, and threats will have significant but specific impact on the economic development of Ukraine in the post-war period, which will require the use of not only globally coordinated, but also endogenously generated response measures. The possible worsening of droughts, the archaic structure of inclusion in international exchange, the real prospects of loss or significant reduction of transit potential through the East-West line, insufficient development of own scientific and technological potential, and emigration of highly qualified personnel deserve special attention.

The existing principles of creating economic development strategies in Ukraine are ineffective, outdated and have to be significantly adjusted. They should be based on the active formation of a favorable ecosystem and development support institutions, the principles of multi-level management, significant improvement of the openness of state management processes for interaction with non-state stakeholders.

Keywords: *resilient economic development; global transition; global transformations; global risks (threats); economic security.*